

VREDNOTE INDUSTRIJSKEGA MESTA V POST-SOCIALISTIČNEM KONTEKSTU

dr. Jani Kozina

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika
jani.kozina@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9438-6877>

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610502623_09

UDK: 911.375: 316.752(497.4Velenje)

IZVLEČEK

Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu

Velenje je zrastle na temeljih silovite industrializacije in poudarjene socialistične ideologije. Čeprav tovrstna kombinacija (ne)upravičeno sproža pomisleke o zaostalosti in nazadovanju, mesto v marsikaterem pogledu nasprotuje tovrstnim nazorom. Namen prispevka je orisati družbene vrednote Velenja v razmerju do industrijske kulture in socialistične nostalgije kot vodilnih izrazij mestnega razvoja. Na ta način je prikazano kolektivno znanje, spomini, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja. V ta namen je bilo intervjuvanih 23 ključnih deležnikov urbanega razvoja. Rezultati kažejo, da je mesto razvilo številne pozitivne vrednote, kot so tovarištvo, enakost, večkulturnost, medsebojno spoštovanje in solidarnost. Njihov nadaljnji razvoj ovirajo predvsem notranji učinki zaklepanja in zunanja grožnja neoliberalizma. Prispevek sklene, da se mesto dobro zaveda svojih vrednot in je na njih ponosno. Vprašanje pa je, če jih bo v prihodnosti uspelo tudi zadržati.

KLJUČNE BESEDE

industrializem, industrijska kultura, socializem, socialistična nostalgija, Velenje, Slovenija, humana geografija

ABSTRACT

Industrial city values in a post-socialist context

Velenje was founded on the grounds of intense industrialization and stressed socialist ideology. Although this combination does not (rightly) justify the concerns of backwardness and decline, the city in many respects defies this view. The purpose of the paper is to outline Velenje's social values in relation to industrial culture and socialist nostalgia as the leading expressions of urban development. In this way, the collective knowledge, memories, emotions and reflections that shape and reveal the socio-cultural specificities of urban development are shown. To this end, 23 key stakeholders of urban development were interviewed. The results show that the city has developed many positive values, such as camaraderie, equality, multiculturalism, mutual respect and solidarity. Their further development is hampered, in particular, by the internal lock-in effects and the external threat of neoliberalism. The paper concludes that the city is well aware of its values and is proud of them. The question remains, however, whether they will be able to contain them in the future.

KEY WORDS

industrialism, industrial culture, socialism, socialist nostalgia, Velenje, Slovenia, human geography

1 Uvod

Velenje je eno najbolj specifičnih mest v slovenskem urbanem sistemu, ki je zraslo šele po 2. svetovni vojni na temeljih silovite industrializacije in poudarjene socialistične ideologije. Čeprav tovrstna kombinacija med splošno in strokovno javnostjo pogosto (ne)upravičeno sproža pomisleke o družbeni zaostalosti, gospodarskem nazadovanju in onesnaževanju okolja, Velenje v marsikaterem pogledu nasprotuje tovrstnim nazorom. Mesto je skozi svojo (kratko) zgodovino večkrat pokazalo veliko mero prožnosti z ustvarjanjem preobrazbenih zmogljivosti za prilagajanje vedno spreminjajočim se lokalnim in svetovnim izzivom. Tako se Velenje danes nasproti pričakovanjem ponaša z zavidljivo ravno družbenega razvoja, gospodarske stabilnosti in privlačnosti okolja (Špeh in Plut 2001; Ograjenšek in Cirman 2015; Bole in sodelavci 2019). Ob vsem tem se postavlja pomembno in kompleksno vprašanje, na temelju česa je Velenje razvilo svoje regenerativne sposobnosti. En del odgovora se gotovo skriva v širšem državnem kontekstu, kjer mesto prek Premogovnika Velenje in Termoelektrarne Šoštanj ustvari kar 30 % slovenske električne energije (Agencija za energijo 2019), hkrati pa prek Gorenja in nekaterih ostalih manjših podjetij poskrbi za dobršen del slovenskega izvoza (Nared in sodelavci 2017), ki je zelo inovativno naravnani (Kozina in Bole 2018). Drugi del odgovora pa gre verjetno iskati v endogenem razvoju, ki temelji na vrednotah mestnega prebivalstva, povezanega s (pol)preteklim razvojem.

Na podlagi analize vizualnih, besedilnih in drugih materialnih in nematerialnih simbolov v mestu (Bole in sodelavci 2018) je moč identificirati dve vodilni izrazji mestnega razvoja, in sicer socialistično nostalgijo in industrijsko kulturo, ki sta v Velenju med seboj neločljivo povezani. Velenje je bilo zgrajeno na ideološki osnovi kot »socialistična utopija«. Mesto je polno dobro ohranjenih modernističnih zgradb in arhitekturnih spomenikov. Socialistična nostalgija se prenaša na mlajše generacije prek materialnih prvin, kot so kulturni simboli (v kavarnah, restavracijah, klubih), sloganov in poveščevanju znakov socialistične preteklosti, ter nematerialnih prvin, kot so solidarnost, skrb za ranljive skupine, prostovoljstvo in gradnja skupnosti. Ti simboli so na ogled ne samo domačinom, ampak tudi turistom in obiskovalcem. Temelj tega »socialističnega čudeža« izhaja iz procesa ustvarjanja idealne industrijske (proletarske) družbe. Industrijska preteklost se močno odraža skozi spomenike, arhitekturo in pop kulturo v okviru muzejev, razstav in geografskih imen. Nekdanja industrijska območja se znatno uporabljajo za izvajanje kulturnih in ustvarjalnih dejavnosti (na primer nekdanja pekarna) ali turizma (na primer stari premogovnik in jezera). To kaže, da se skupnost svoje industrijske dediščine in kulture ne sramuje, ampak ju želi vplesti v sodobne razvojne koncepte. Kljub razmeroma pozitivnemu razmerju prebivalcev do industrijske kulture pa se zdi, da skušajo mestne oblasti oblikovati razvojni model na temelju novega post-industrijskega diskurza. Razvojni dokumenti občine namreč le redko omenjajo industrijo, namesto nje pa poudarjajo inovativnost, konkurenčnost in kakovost bivanja. Najverjetneje je tovrsten pogled, ki daje prednost storitvam in potrošnji pred proizvodnjo dobrin, posvojen od drugod.

Namen prispevka je orisati družbene vrednote Velenja v razmerju do industrijske kulture in socialistične nostalgije kot vodilnih izrazij mestnega razvoja. S tem želim prikazati kolektivno znanje, spomine, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja. V ta namen je bilo intervjuvanih 23 ključnih deležnikov s področij gospodarstva (13), znanosti in kulture (4), občine (3) in civilne družbe (3). Izbor področij se nanaša na model četverne vijačnice (angl. *quadruple helix model*), ki je pogosto uporabljen koncept vključevanja relevantnih deležnikov v urbani in regionalni razvoj (Cavallini in sodelavci 2016). V nadaljevanju najprej podajam kratko teorijo vrednot urbanega razvoja skozi prizmi industrijske kulture in post-socializma, nato orisujem pozitivne in negativne vidike družbenih vrednot v Velenju, v sklepu pa podajam ključne ugotovitve in priporočila politikam za trajnostni razvoj industrijskih mest v post-socialističnem kontekstu.

2 Vrednote industrijskih mest skozi prizmo industrijske kulture

Na prvi pogled se zdi, da so industrijska mesta zastarela urbana struktura, ki je povsem izginila iz političnega zemljevida gospodarsko razvitih držav in se je povsem preselila v države v razvoju (Pipan 2018). Vendar nekatere nedavne raziskave kažejo, da sta deindustrializacija in krepitev storitvenega sektorja opazna predvsem v večjih metropolitanskih območjih, medtem ko mala in srednje velika mesta kot Velenje še vedno ohranjajo pomemben industrijski značaj (Koцева in sodelavci 2016; Servillo in sodelavci 2017).

Seveda pa so industrijska mesta več kot le kraji gospodarske proizvodnje. So tudi sistemi družbene proizvodnje. Zlasti ustvarjajo novo in izrazito industrijsko kulturo (Rauner 1997; Byrne 2002), ki jo sestavljajo materialni in nematerialni elementi, izhajajoč iz sfere industrijske proizvodnje v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (Harfst in sodelavci 2018). Materialna razsežnost po navadi obsega fizične ostanke nekdanjih industrijskih območij in njihovo ohranjanje ali ponovno uporabo, pogosto kot kraje za kulturne prireditve, izobraževanje ali druge namene (Rautenberg 2012), medtem ko nematerialna razsežnost obsega celovito zgodovino industrijske dobe s svojimi značilnimi oblikami življenja in družbe ter s tem povezanimi normami in vrednotami, ki so tvorile preteklo in sedanjo obliko industrijske kulturne krajine (Pirke 2010). Nematerialni vidiki industrijske kulture predstavljajo potencial za odkrivanje novih razvojnih priložnosti za vse družbene skupine in ustanove industrijskega mesta (Harfst in sodelavci 2018). V pomembnem pogledu je deljena z vsemi predstavniki gospodarstva, delavcev, podpornih inštitucij in civilne družbe. Čeprav se seka s posebno vrsto »zavesti delavskega razreda«, ni zgolj ali celo predvsem kultura navadnih delavcev (Byrne 2002). Industrijska kultura temelji na posebni institucionalizirani rutini industrijskih struktur, v njih vključenih običajev, prepričanij in proizvodnih vzorcih ter v medsebojno povezanih družbenih dejavnostih, ki presegajo okvire posamezne tovarne. Obravnava posebno, z mestom omejeno kulturno okolje, koncentracijo specifičnega strokovnega znanja, stališč, vrednot in tradicij (Harfst in sodelavci 2018).

Številni avtorji se strinjajo, da je industrijska kultura usmerjena v preteklost in sedanost (Eaton 2016; Bosák in sodelavci 2018; Harfst in sodelavci 2018). Byrne (2002) trdi, da je industrijska kultura neverjetno prožna in je lahko vztrajna tudi v post-industrijski dobi. Družbena in ekološka gibanja v industrijskih regijah severovzhodne Anglije in Katowicah na Poljskem je opredelil kot del industrijske kulture, ki so v bistvu družbene inovacije in kot take lokalnim skupnostim prinašajo boljšo kakovost življenja. Vanolo (2008) tudi poroča o vztrajnosti industrijske kulture pri promociji kulturnega sektorja Torina v Italiji. Pipan (2018) navaja, da industrijska kultura še vedno obstaja v mnogih (de)industrializiranih mestih po Evropi in jo je mogoče znova vzpostaviti z vrnitvijo proizvodnje. To je potencialno zanimiva in pomembna tema za razvoj mest, saj vse več pozivov k ponovni industrializaciji prihaja tako iz akademskih kot iz političnih krogov (Iozia in Leirião 2014; Młody 2016; Beatty in Fothergill 2017). Industrijska kultura se v tem procesu zdi kot rodovitna podlaga, ki lahko olajša ponovno izgradnjo industrijskega gospodarstva in ponovno vzpostavitev družbenih razmerij (Nared in sodelavci 2013).

3 Vrednote urbanega razvoja skozi prizmo post-socializma

Po mnenju številnih znanstvenikov in raziskovalcev so post-socialistična mesta slabo zastopana v urbanih študijah in tudi, kadar so, nimajo pomembnejšega vpliva na širše razprave (Ferenčuhová in Gentile 2016). Eden od razlogov je pomanjkanje konsenza, če post-socialistično mesto po treh desetletjih od propada socializma še vedno obstaja. Drugi razlog je, da se ob priznanju edinstvenosti post-socialističnega mesta v primerjavi z zahodnim kapitalističnim mestom izpostavlja heterogenost urbane preobrazbe (Hirt 2013). Ilchenko in Duškova (2018) trdita, da imajo post-socialistična mesta resnično skupno samo preteklost in neizogibno potrebo po njenem preseganju. Strykiewicz in sodelavci (2014) so opredelili glavne ideološke razlike med post-socialističnim mestom in njegovim socialističnim predhodnikom:

po eni strani vključuje razslojevanje družbe, močan porast družbenih neenakosti, naraščajoče razlike v življenjskih razmerah, po drugi strani pa spodbuja politično in gospodarsko diverzifikacijo in privatizacijo na temeljih neoliberalnega pristopa. Post-socialistično mesto je ustvarilo množico vrednot, ki se manj ukvarja z družbeno in gospodarsko enakostjo kot s politično in gospodarsko svobodo (Finkel in sodelavci 2001; Neundorf 2010). Zaostrene družbene razmere na ta način ustvarjajo socialistično nostalgijo kot retrospektivno utopijo, željo in upanje za varen svet, pošteno družbo, prava prijateljstva, medsebojno solidarnost in blaginjo na splošno, skratka za popoln svet (Velikonja 2009).

Gospodarska tranzicija v post-socialistični Evropi je močno vplivala na industrijska mesta in regije. Po gospodarskem zatonu je večina končala z resnimi težavami, kot so visoka brezposelnost, naraščajoča revščina in velika ekološka škoda (Lintz in sodelavci 2007). To še posebej velja za skupino novih socialističnih mest in tradicionalnih industrijskih središč (Kovacs 1999). Le majhni peščici je uspelo brez večjih motenj preživeti prehod iz planskega v tržno gospodarstvo in napredovati vse do danes (Ograjenšek in Cirman 2015). Velika večina je zaradi vseh negativnih vidikov (de)industrializacije svojo podobo in usmeritev začela graditi na diskurzu post-industrijskega razvoja (Short in sodelavci 1993), čemur je sledil vzpon terciarnega in ustvarjalnega sektorja (Strykiewicz in sodelavci 2014).

Raziskovalci v post-socialistični Evropi so se po prelomu tisočletja hitro pridružili akademskemu diskurzu o post-industrijskem mestu. To je bilo delno povezano s silovitim gospodarskim prestrukturiranjem teh držav deloma pa z infiltracijo političnih ukrepov in programov EU (Egedy in sodelavci 2018). Vendar pa Borén in Young (2016) trdita, da so bili post-industrijski koncepti večinoma zgolj uvoženi z Zahoda, pri čemer so post-socialistična mesta in regije razvila razmeroma malo lastnih novih spoznanj in zmogljivosti. Zaradi tega Ilchenko in Duškova (2018) pozivata k raziskovanju post-socialističnega mesta ne le z vidika tega, kako dobro »sledi« svetovnim trendom, ampak tudi, v kolikšni meri te trende »oblikuje«. Poleg tega se lahko nekritična uporaba zahodnih diskurzov v post-socialističnem kontekstu izkaže za zelo problematično za lokalni razvoj. Kot je pred dvema desetletjema izpostavil Kovacs (1999), so se po padcu železne zavese v post-socialističnih mestih pojavile številne podobne težave, ki so v kapitalističnih mestih obstajale dve ali tri desetletja prej. Ali bodo mesta Srednje in Vzhodne Evrope šla skozi vsako razvojno stopnjo zahoda, še vedno ostaja odprto vprašanje.

4 Pozitivni vidiki družbenih vrednot v Velenju

Velenje se po eni strani zaveda mladosti svojega nastanka, po drugi strani pa bogate zgodovine in medsebojno neločljivo povezanih **vrednot industrializma in socializma**, na katerih je mesto nastalo. To so vrednote tovarištva, enakosti, večkulturnosti, medsebojnega spoštovanja in solidarnosti, ki imajo po mnenju intervjuvancev ideološko ozadje, povezano z delom kot temeljno vrednoto in kulturno prvino tedanjega časa. Združevalna nota dela ter medsebojna pomoč in »ščitenje hrbta« se je iz rudniških rovov prenesla tudi na površje in se zažrla v ostale pore družbeno-gospodarskega življenja. Ob tem je treba omeniti, da je bil velik del Velenja v duhu tistega časa zgrajen na temelju udarnišтва in samoprispevkov, koder je šlo za zavestno dejanje samoodpovedi dela osebnega dohodka v korist skupne solidarnosti za dvig družbenega standarda. Po besedah predstavnika občine omenjene vrednote v duhu socialistične nostalgije zavestno negujejo in so nanje zelo ponosni. *»V bistvu nikoli v tej mladi zgodovini nismo v našem okolju dopuščali, da bi ljudje ostali sami, da bi ostali brez pomoči. In da se na ljudi ne bi gledalo na način, da poskušaš prav gotovo v vsakem trenutku zagotavljati neko kvaliteto življenja. No in te vrednote so se skozi čas seveda tukaj gojile, so se razvijale. In jaz mislim, da v veliki meri te vrednote živimo tudi danes. Čeprav je v tem razburkanem času včasih zelo težko obvladovati vse skupaj. Ampak še vedno smo tisti, ki odločamo na nivoju lokalne skupnosti o tem, v katero smer in na kakšen način razvijati naše mesto, da bodo te vrednote cenjene, spoštovane in seveda upošteevane. Kajti brez tega Velenje pač ne bi bilo več takšno mesto, kot je bilo nekoč. Kot so mu tudi pravili socialistični čudež. Mi se tega ne sramujemo, mi smo na to ponosni.«* (predstavnik_ica občine).

Ob tem je treba navesti, da v mestu obstajajo tudi nekatere manj vidne zgodbe, ki predstavljajo negativni vidik izgradnje mesta oziroma začetkov njegovega nastanka. Te se nanašajo predvsem na naravo udarniškega dela in razlaščenja zemljišč zaradi rudniškega ugrezanja tal in/ali širitve mesta. Po mnenju intervjuvancev naj sicer ne bi bilo nobenega dvoma, da je udarniško delo opravljalo vlogo družbenega veziva in da so ga ljudje z veseljem in ponosom opravljali. A se je treba zavedati, da je bilo po pričevanjih nekaterih tudi nekakšen »prostovoljni muss«, saj je pripomogel k pridobitvi delavskih in socialnih bonitet (na primer upravičenost do stanovanja). Neprostovoljno razlaščenje zemljišč in preseljevanje lastnikov zaradi rudniškega ugrezanja tal in/ali širitve mesta pa je pri mnogih Velenjčanih pustilo čustvene posledice: »Verjamem, da so čustvene brazgotine še vedno prisotne, ker so ljudi zaradi rudnika in predvidenih ugrezanj prestavljali, jim dali nove lokacije, kjer naj bi se zgradile nove hiše.« (predstavnika občine).

Pozitivne vrednote industrializma in socializma so danes vgrajene v strukturo mesta in njegovih prebivalcev ter se manifestirajo v **raznolikih družbenih praksah**, kot so prostovoljstvo, skrb za starejše ali gibalno ovirane in počitniško dnevno varstvo otrok (Gordon in sodelavci 2019). Mestna občina Velenje s sredstvi občinskega proračuna poleg zakonsko obveznih socialnih transferjev financira tudi nekatere zakonsko neobvezne **brezplačne socialne storitve** (projekt socialna košarica, enkratne izredne denarne pomoči, varna hiša, brezplačno pravno svetovanje, denarna pomoč ob rojstvu otroka, mestna blagajna, center ponovne uporabe, brezplačen mestni potniški prevoz Lokalci, brezplačen prevoz za starejše ali gibalno ovirane Kamerate, brezplačna izposoja koles BICY). Na ta način v mestu blažijo socialne stiske občanov ter omogočajo boljše življenjske razmere: »V Velenju je tudi navada, da je veliko storitev, ki so brezplačne. In ljudem je na nek način to postalo tudi samoumevno. Tako da mi smo se s to politiko strinjali, se strinjamo in bi seveda želeli z njo tudi nadaljevati.« (predstavnika občine).

MUZEJ VELENJE. FOTO: PAJK VELENJE

Slika 1: Udarniška izgradnja otroškega igrišča leta 1963 v Velenju, kamor je bilo vloženo prek 28.000 prostovoljnih ur v vrednosti nad 11 milijonov tedanjih dinarjev (Lukaček 2017).

Mesto ima sloves **dobrega notranjega sodelovanja**. Vsi družbeni sektorji so notranje zelo povezani, načrtno vodeni ter vsak s svojo vizijo in ambicioznimi načrti, ki jih uspešno udeležujejo. Na številnih področjih je prisotna ideja povezovanja in doživljanja skupnosti. Tudi intervjuvanci v gospodarstvu menijo, da ima mesto posluš za različne predloge meščanov, njegovo delovanje pa dojemajo kot zelo participativno in vključujoče v razmerju do različnih družbenih skupin in interesov: »V Velenju je povsem normalno, da za isto mizo sedijo rudar, zdravnik, profesor in narkoman«. (predstavnik_ica znanosti in kulture).

Dober temelj za raznoliko družbeno življenje predstavlja **visoka stopnja večkulturnosti in strpnosti**, kar je drugje v Sloveniji težko najti. Rudarske priseljence, ki so po 2. svetovni vojni prišli z »vseh vetrov«, je povežalo predvsem delo. V jami, kjer so bili vsi »kameradi«, vsi enaki, za nestrpnost ni bilo prostora. Tudi v 90. letih, ko je v Jugoslaviji na podlagi etničnih trenj divjala vojna, v Velenju ni prihajalo do hujših nasprotij. Priseljenci gradijo jedro velenjske družbe in so zaslužni za današnjo stopnjo urbanega razvoja. Mesto sobivanje različnih kultur in narodnosti (na primer bošnjaška, srbska, hrvaška, romska) načrtno spodbuja, ljudje pa jo večinoma dobro sprejemajo: »Mi smo navajeni, da smo multikulturno mesto. In to je del nas. Noben 'bavbav' ni iti na neko prireditve, ki jo organizira bošnjaška ali romska skupnost. To je del nas že od malega, mi smo s tem zrastle. Že tudi naše mame in očetje.« (predstavnik_ica civilne družbe).

Ob tem je treba omeniti, da je do pozitivnega družbenega razvoja v Velenju prišlo le s preoblikovanjem starega rudarskega gospodarstva v napredno industrijo, ki temelji na inženirskih praksah in skritem znanju (angl. *tacit knowledge*). Gonilna sila razvoja sta bila vseskozi premogovnik in Gorenje. Premogovnik je bil nekoč preizkusni kamen za najnovejše tehnike izkopavanja lignita v Evropi, Gorenje pa je vseskozi uporabljalo nove pristope in eksperimentiralo z inovacijami. Poleg tega je predvsem premogovnik kot **družbeno odgovorno podjetje** spodbujal družabne dejavnosti z gradnjo kulturnih, športnih in rekreacijskih objektov ter podpiranjem družbenih programov v mestu.

MESTNA OBČINA VELENJE

Slika 2: Kamerat je brezplačna storitev prevoza za starejše ali gibalno ovirane v Mestni občini Velenje.

5 Negativni vidiki družbenih vrednot v Velenju – »učinki zaklepanja«

Čeprav je Velenju na temelju vrednot uspelo ustvariti ugodne družbene razmere, je kombinirani razvoj industrializma in socializma pripeljal tudi do nekaterih negativnih vidikov, ki predstavljajo učinke zaklepanja (angl. *lock-in effects*). Sorazmerno visoka stopnja kolektivizma je okrepila družbeno-gospodarske tradicije mesta, kar otežuje razvoj in diverzifikacijo novih poti. Mesto se zaveda, da bodo razmere po zaprtju premogovnika bistveno drugačne. Prišlo je tudi že do razvojnih sprememb v poslovanju Gorenja, ki ga je leta 2018 kupilo kitajsko podjetje Hisense. Sogovorniki poudarjajo, da se mora Velenje pripraviti na **dolgoročno prestrukturiranje in industrijsko posodobitev**: »Ampak vemo, da če se nam karkoli zgodi z Gorenjem, kjer trenutno zadeva ni ravno najbolj rožnata, in tudi s premogovnikom, bo v Velenju nastala kar velika socialna bomba.« (predstavnik_ica občine; opomba: intervju opravljen pred prevzemom kitajskega podjetja Hisense).

Kljub visokemu zavedanju o omejenih možnostih obstoječe industrije in vse bolj pereči potrebi po gospodarskem prestrukturiranju je v mestu zaznati **pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije**. Lokalne oblasti se zavedajo, da proces preobrazbe identitete mesta v 21. stoletju še zdaleč ni končan: »Zato ker je na prehodu, ker je na transformaciji. ... mogoče se Velenje zdaj v bodoče bolj konkretno srečuje s temi zadevami, še išče svojo pot na gospodarskem področju, kaj transformirati. Se tipamo, se iščemo.« (predstavnik_ica občine).

Eden od omejujočih razvojnih dejavnikov v Velenju je »**knapovska mentaliteta**«, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznosti in resigniranosti. Po mnenju nekaterih intervjuvancev se za menedžerje v podjetjih ne izbere sposobnih ljudi, pač pa ti pridejo do svojega položaja prek poznanstev: »Vidim problem v Gorenju. Vem, da delajo, so pridni, ampak je veliko 'mučk', zaradi česar poleg Gorenja tudi še ene druge firme malo stagnirajo.

MIRA ZAKOŠEK, NAŠ ČAS

Slika 3: Protestiranje delavcev Vegrada, ki je zaradi pomanjkanja družbene odgovornosti na koncu celo pristalo v stečajju.

Jaz vidim problem v tej rudniški, knapovski mentaliteti. Vedno so isti vodilni kadri, ki samo krožijo, ampak to ni dobro.« (predstavnik_ica civilne družbe).

Vendar pa knapovska mentaliteta ni značilna samo za velika podjetja. Lahko jo najdemo tudi v drugih sferah političnega, družbenega in gospodarskega življenja. Poleg tega tovrstnih težav ni mogoče zaznati le v vodilnih krogih, temveč tudi med ostalimi prebivalci Velenja, za katere se zdi, da sledijo enaki inerciji in v nekaterih primerih ne izražajo veliko ambicij. Nekateri intervjuvanci iz malih in srednje velikih podjetij menijo, da je največji problem Velenja ta, da so ljudje premalo podjetni: »*Nepogumni bom rekla. Pri nas mladina 'ful' tako gleda, ja pač Gorenje imaš 'ziher' plačo, rudnik, TEŠ, mislim tako. Pa Skaza še mogoče. Da bi se pa kdo tako lotil podjetništva, ga je pa zelo težko prepričati.*« (predstavnik_ica gospodarstva).

6 Negativni vidiki družbenih vrednot v Velenju – grožnja neoliberalizma

Obdobje po osamosvojitvi Slovenije leta 1991 je zaznamoval propad socializma in uvedba kapitalizma, kar je vplivalo na **postopno spreminjanje vrednot** v smeri neoliberalizma. Obstaja nevarnost, da načela strpnosti, večkulturnosti, solidarnosti in družbene enakosti, na katerih je mesto nastalo in se razvijalo, bledijo zaradi vse večjega poudarjanja individualizma in konkurenčnosti, pa tudi zaradi vse manjše vloge javnega sektorja in deregulacije ter liberalizacije in privatizacije gospodarstva: »*Navada je, da poizkušajo nekatere vrednote skozi zgodovino tudi izhlapeti. ... In logično, da več časa kot mine, težje je te vrednote negovati. Velenje seveda pri tem ni nobena izjema. Torej, tudi tukaj so izzivi vedno večji, na kakšen način ohranjati te vrednote, povezane s socialnim čutom ...*« (predstavnik_ica občine).

Predstavniki civilne družbe so prepričani, da so bili velenjski ljudje nekoč bolj povezani in nagnjeni k solidarnosti. Izpostavljajo, da je bilo za »malega človeka« v socialističnih časih bolje poskrbljeno, s tem ko so jim bila zagotovljena velika, prostorna in svetla stanovanja, dopustovanje in delo. To je bil način oblasti za izboljšanje življenjskih razmer rudarjev, ki veliko časa preživijo pod zemljo: »*Jaz nisem*

Slika 4: Prostorna, svetla in dostopna stanovanja blokov »55« po končani izgradnji okoli leta 1960.

bila dolgo v socializmu, tako da prav veliko ne morem govoriti. Ampak to kar slišim, da je vsaka družina imela možnost iti na morje, česar sedaj nima, pa marsikatero bonitete, to se mi zdi pa pozitivno. To se je sedaj zabrisalo. Niso tako slabo živeli, tako jaz mislim.» (predstavnik_ica civilne družbe).

Izgubljanje temeljnih družbenih vrednot v obdobju tranzicije se najočitneje kaže v krhanju nekdanj močnejših družbenih vezi med domačini in prišleki ter med lokalno skupnostjo in tujimi/neavtohtonimi lastniki oziroma menedžerji podjetij.

Nekateri znaki **nestrpnosti in družbene polarizacije**, ki temeljijo na rasni in etnični osnovi, so se začeli oblikovati z nedavno migrantsko krizo v EU in predvidenim zmanjšanjem števila zaposlenih v premogovniku. Po prihodu migrantov in ustanovitvi azilnega centra leta 2017 je del civilne družbe odločno nasprotoval in uporabil vsa razpoložljiva pravna sredstva, da bi ta proces skušal zaustaviti, vendar na koncu brez uspeha. Junija 2018 so se v središču mesta začeli pojavljati celo plakati z nacističnimi simboli. Po mnenju nekaterih intervjuvancev napetosti med lokalnim prebivalstvom v veliki meri izhajajo iz dojemanja domačinov, da prišlekom pripada nesorazmeren delež socialnih ugodnosti: »... *potem kaj hitro seveda lahko nekdo, ki dela, ne vem, osem ur na dan, ali pa tudi več, ki trdo gara, zato da se preživi iz meseca v mesec, pride v konfliktno situacijo s tistim, ki pride sem brez dela, brez vsega in mu nekatere bonitete pripadajo.*« (predstavnik_ica občine).

Po besedah večine intervjuvancev se težave nanašajo predvsem na **sodobno integracijo čedalje številnejših albansko govorečih priseljencev**, ki obenem govorijo »drugačen« jzik: »*Ker konec koncev v Velenju osebno ne vidim takšne težave, če nekdo hodi po ulici pa govori mogoče bosanski jezik, hrvaški jezik, katerikoli jezik, ki nam je znan. Je pa verjetno nekoliko bolj moteče, če hodijo, bom rekel, tisti ljudje, ki govorijo jezik, ki je pa nam nepoznan. In v tem primeru seveda ne moreš niti komunicirati s takšnimi ljudmi, navezati stika, sodelovati, konec koncev mu tudi pomagati, ali pri njem iskati pomoč. Praktično so tu potem te velike družbene težave, na katere naletimo.*« (predstavnik_ica občine).

Na novo priseljeni Albanci naj bi bili težko dostopni. Delujejo kot zaprte skupine, ne znajo slovenskega jezika ter so dojeti kot breme lokalnemu okolju. Ob tem naj bi bila krivda predvsem na strani države, ki nima integracijske politike, odgovornost pa prelaga na pleča občin in nevladnih organizacij.

Druga prepoznana družbena napetost se nanaša na lokalno skupnost in tuje/neavtohtone lastnike oziroma menedžerje večjih industrijskih podjetij. Včasih tega konflikta ni bilo, saj je bila povezanost med gospodarstvom in lokalno skupnostjo zelo močna. Na čelu industrijskih gigantov so še do nedavnega vseskozi bili domačini, ki so ob vodenju podjetij skrbeli tudi za kakovost življenja v mestu. S prihodom novih lastnikov oziroma menedžerjev iz drugih delov Slovenije ali celo iz tujine se **zmanjšujeta vloga in pomen družbene odgovornosti podjetij**, še zlasti ko gre za področji sanacije okolja in razvoja izobraževanja. Z vidika sanacije okolja občinski funkcionarji predvsem pogrešajo nadomestila podjetij za degradacijo okolja, s čimer bi lahko poskrbeli za kakovost življenja domačinov. Na ta način dojemajo »mačehovski odnos države do naše skupnosti«. Podobno pa velja tudi za razvoj izobraževalnih programov: »*V bistvu mi smo predvsem pogrešali, če smo čisto iskreni, zdaj v zadnjih letih nekoliko več družbene odgovornosti in pa družbene vpetosti gospodarstva v izobraževalne sfere. Se mi zdi, da smo tukaj naredili korak nazaj. Konec koncev ni bilo štipendiranja, ni bilo nekih osnovnih stvari, ki so v preteklosti bile dane in s čimer bi konec koncev tudi dijake in študente nagovarjali, da bi šli skozi ta izobraževalni proces, da bi imeli možnost pridobivati neposredno izkušnje v gospodarstvu. Tega je bilo veliko manj kot v preteklosti.*« (predstavnik_ica občine).

7 Sklep

Rezultati intervjuvanja deležnikov s ključnih področij urbanega razvoja v Velenju kažejo, da kolektivno znanje, spomini, čustva in razmišljanja ohranjajo medsebojno neločljive vrednote industrializma in socializma, na katerih je mesto nastalo, v pretežno pozitivni luči. Industrijski razvoj je skladno z opredelitvijo Harfsta in sodelavcev (2018) oblikoval specifično kulturno okolje, koncentracijo strokovnega

znanja, stališč, vrednot in tradicij, ki so povezane z udarništvom, prostovoljstvom, tovarištvom, enakostjo, večkulturnostjo, medsebojnim spoštovanjem in solidarnostjo. Te vrednote so skladne s socialistično nostalgijo kot retrospektivno utopijo, željo in upanjem za varen svet, pošteno družbo, prava prijateljstva, medsebojno solidarnost in blaginjo na splošno, skratka za popoln svet (Velikonja 2009). Ob tem velja poudariti, da socialistični razvoj v preteklosti z omejevanjem politične in gospodarske svobode (Finkel in sodelavci 2001; Neundorf 2010) nikakor ni predstavljal raja na zemlji za vse prebivalce Velenja. Znale so zgodbe o prisilnem udarniškem delu ali pa o požigih kmetij in prisilnem preseljevanju lokalnega prebivalstva zaradi potreb rudarjenja in širitve mesta, ki niso bile nikdar podrobno raziskane (Špegel 2019).

Kljub temu so pozitivne vrednote industrializma in socializma v mestu v veliki meri prisotne še danes in se prevajajo v raznolike družbeno-kulturne prakse, kot so institucionalizacija določenih prostovoljnih aktivnosti in nevladnega sektorja, občinska podpora brezplačnim storitvam in družbenim dejavnostim ter družbena odgovornost podjetij. Zlasti med starejšim prebivalstvom, ki je socializem izkusil v večji meri v času svoje mladosti, je zaznati nostalgično naklonjenost do nekdanjih časov, medtem ko mlajši s svojo aktivnostjo nadaljujejo kulturo visokega družbenega angažmaja (Kozina in sodelavci 2018).

Kljub številnim pozitivnim vidikom družbenih vrednot v Velenju pa njihov razvoj prinaša tudi določene negativne vidike, ki se jih lahko razdeli na notranje in zunanje. Notranji so povezani predvsem z učinki zaklepanja in knapovsko mentaliteto, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznosti in resigniranosti. To vpliva na slabše preobrazbene zmogljivosti mesta, ki je sicer znano po hitrih prilagoditvah na lokalne in svetovne izzive. Zunanji vidiki pa se nanašajo predvsem na vnos zahodne kapitalistične miselnosti, ki je imela sicer številne pozitivne vplive na gospodarstvo in okolje, vendar pa je s tem vplivala tudi na razkroj nekoč močnejših družbenih vezi. Izzivi na tem področju se kažejo v krhanju nekdanj močnejših družbenih vezi med domačini in prišleki ter med lokalno skupnostjo in tujimi/neavtohtonimi lastniki oziroma menedžerji podjetij. Konflikte sprožata predvsem porast nestrpnosti do novejših priseljencev in pomanjkanje družbene odgovornosti podjetij.

Velenje je v svoji (kratki) zgodovini uspelo oblikovati niz vrednot, ki so danes redke ne samo v industrijskih mestih v post-socialističnem kontekstu, ampak tudi v kapitalističnih urbanih aglomeracijah na zahodu. Iz pogovorov z intervjuvanci je moč ugotoviti, da so v mestu ponosni na dosežke socializma in industrijske tradicije. Zavedajo se pozitivnih vidikov preteklega razvoja, ki jih v prilagojeni obliki ohranjajo in razvijajo tudi sedaj. Obenem se zavedajo njihove krhkosti, ki pod zunanjimi vplivi neoliberalizma in lastne knapovske mentalitete v nekaterih primerih izgubljajo na veljavi in predstavljajo izzive prihodnjega razvoja mesta.

8 Zahvala

Prispevek temelji na raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe. Zahvaljujem se g. Miranu Lukačku za pomoč pri dostopu do slikovnega gradiva.

9 Viri in literatura

Agencija za energijo 2019: Poročilo o stanju na področju energetike v Sloveniji. Medmrežje: <https://www.agen-rs.si/-/porocilo-o-stanju-na-podrocju-energetike-v-sloveniji-v-letu-2018> (28. 10. 2019).
Beatty, C., Fothergill, S. 2017: The impact on welfare and public finances of job loss in industrial Britain. *Regional Studies, Regional Science* 4-1. DOI: <https://doi.org/10.1080/21681376.2017.1346481>

- Bole, D., Gašperič, P., Kladnik, D., Kozina, J., Kumer, P., Pipan, P., Tiran, J. 2018: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia. BRIGTH FUTURE, WP3.2 Report. Ljubljana. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/wp3.2_report_venlje_final.pdf (25. 10. 2019).
- Bole, D., Kozina, J., Tiran, J. 2019: Variety of industrial towns in Slovenia: a typology of their economic performance. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 46-46. DOI: <https://doi.org/10.2478/bog-2019-0035>
- Borén, T., Young, C. 2016: Conceptual export and theory mobilities: exploring the reception and development of the »creative city thesis« in the post-socialist urban realm. *Eurasian Geography and Economics* 57-4/5. DOI: <https://doi.org/10.1080/15387216.2016.1254056>
- Bosák, V., Nováček, A., Slach, O. 2018: Industrial heritage as an asset, barrier and creative challenge for development of old industrial cities: case study of Ostrava. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0006>
- Byrne, D. 2002: Industrial culture in a post-industrial world: The case of the North East of England. *City* 6-3. DOI: <https://doi.org/10.1080/1360481022000037733>
- Cavallini, S., Soldi, R., Friedl, J., Volpe, M. 2016: Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth. Bruselj.
- Egedy, T., Kovács, Z., Szabó, B. 2018: Changing geography of the creative economy in Hungary at the beginning of the 21st century. *Hungarian Geographical Bulletin* 67-3. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.5>
- Ferenčuhová, S., Gentile, M. 2016: Introduction: Post-socialist cities and urban theory. *Eurasian Geography and Economics* 57-4/5. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/15387216.2016.1270615>
- Finkel, S. E., Humphries S., Opp, K. D. 2001: Socialist values and the development of democratic support in the former East Germany. *International Political Science Review* 22-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512101022004004>
- Harfst, J., Wust, A., Nadler, R. 2018: Conceptualizing industrial culture. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0001>
- Hirt, S. 2013: Whatever happened to the (post)socialist city? *Cities* 32-1. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.04.010>
- Ilchenko, M., Dushkova, D. 2018: Editorial: In search of the post-socialist urban geography. How do we see the post-socialist city today? *Belgeo* 4-2018.
- IoZIA, E. M., Leirião, J. C. 2014: Opinion of the European Economic and Social Committee on the Reshoring of EU industries in the framework of reindustrialisation. Bruselj.
- Koceva, M. M., Brandmüller, T., Lupu, I., Önerfors, Å., Corselli-Nordblad, L., Coyette, C., ... Wolff, P. (eds.) 2016: *Urban Europe: statistics on cities, towns and suburbs* (2016 edition). Luxembourg.
- Kovacs, Z. 1999: Cities from State-socialism to Global Capitalism: An Introduction. *GeoJournal* 49. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1007048819606>
- Kozina, J., Bole, D. 2018: The impact of territorial policies on the distribution of the creative economy: tracking spatial patterns of innovation in Slovenia. *Hungarian Geographical Bulletin* 67-3. DOI: <https://doi.org/10.15201/hungeobull.67.3.4>
- Kozina, J., Bole, D., Gašperič, P., Kumer, P., Pipan, P. 2018: Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia. Bright Future project report. Medmrežje: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venlje_final_en.pdf (25. 10. 2019).
- Lintz, G., Müller, B., Schmude, K. 2007: The future of industrial cities and regions in central and eastern Europe. *Geoforum* 38-3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2006.11.011>
- Lukaček, M. 2017: Razvoj mesta Velenje v slikah. Velenje.
- Młody, M. 2016: Reindustrialisation of the European Union member states in the context of reshoring. *International Business and Global Economy* 35-1. DOI: <https://doi.org/10.4467/23539496IB.16.033.5614>
- Nared, J., Bole, D., Breg Valjavec, M., Ciglič, R., Goluža, M., Kozina, J., Razpotnik Visković, N., Repolusk, P., Rus, P., Tiran, J., Černič Istenič, M. 2017: Central settlements in Slovenia in 2016. *Acta Geographica Slovenica* 57-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS.4606>

- Nared, J., Erhartič, B., Razpotnik Visković, N. 2013: Including development topics in a cultural heritage management plan: Mercury heritage in Idrija. *Acta Geographica Slovenica* 53-2. DOI: <https://doi.org/10.3986/AGS53404>
- Neundorf, A. 2010: Democracy in transition: a micro perspective on system change in post-socialist societies. *The Journal of Politics* 72-4. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0022381610000551>
- Ograjenšek, I., Cirman, A. 2015: Internal city marketing: Positive activation of inhabitants through supported voluntarism. *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues* 28.
- Pipan, T. 2018: Neo-industrialization models and industrial culture of small towns. *GeoScape* 12-1. DOI: <https://doi.org/10.2478/geosc-2018-0002>
- Pirke, K. 2010: Industriekultur und ihre Bedeutung für gesellschaftlich-planerische Prozesse am Beispiel der Erhebung von industriekulturellen Potenzialen: Plädoyer für eine Angewandte Industriekulturforschung in der Region. *Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegung* 44.
- Rauner, F. 1997: Industrial culture and its implication for a development concept for a »culture of manufacturing«. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology* 13-7. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01624606>
- Rautenberg, M. 2012: Industrial heritage, regeneration of cities and public policies in the 1990s: elements of a French/British comparison. *International Journal of Heritage Studies* 18-5. DOI: <https://doi.org/10.1080/13527258.2011.637945>
- Servillo, L., Atkinson, R., Hamdouch, A. 2017: Small and Medium-Sized Towns in Europe: Conceptual, Methodological and Policy Issues. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie* 108-4. DOI: <https://doi.org/10.1111/tesg.12252>
- Short, J. R., Benton, L. M., Luce, W. B., Walton, J. 1993: Reconstructing the Image of an Industrial City. *Annals of the Association of American Geographers* 82-2. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1993.tb01932.x>
- Stryjakiewicz, T., Męczyński, M., Stachowiak, K. 2014: Role of Creative Industries in the Post-Socialist Urban Transformation. *Quaestiones Geographicae* 33-2. DOI: <https://doi.org/10.2478/quageo-2014-0013>
- Špegel, B. 2019: Novo Velenje je raslo (tudi) na pogoriščih starega. *ZRCalnik. Medmrežje*: <https://zrcalnik.zrc-sazu.si/novo-velenje-je-raslo-tudi-na-pogoriscih-starega/> (13. 11. 2019).
- Špeh, N., Plut, D. 2001: Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000. *GeoJournal* 55-2/4. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1021749229959>
- Vanolo, A. 2008: The image of the creative city: some reflections on urban branding in Turin. *Cities* 25-6. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cities.2008.08.001>
- Velikonja, M. 2009: Lost in Transition: Nostalgia for Socialism in Post-socialist Countries. *East European Politics and Societies: and Cultures* 23-4. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325409345140>